

DİNİ DANIŞMANLIKTA DANIŞAN DANIŞMAN İLİŞKİSİ: HADİSLER ÇERÇEVESİNDE TEOLOJİK BİR BAKIŞ

CLIENT COUNSELLOR RELATIONSHIP IN ISLAMIC RELIGIOUS COUNSELLING: A
THEOLOGICAL APPROACH IN THE FRAMEWORK OF HADİTH NARRATIONS

FATMA YÜKSEL ÇAMUR

Dr. – Diyanet İşleri Uzmanı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Türkiye
Dr. – Religious Affairs Expert, Presidency of Religious Affairs, Ankara, Turkey

fatma.camur@diyanet.gov.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8308-3205>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Types
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
29 Temmuz 2020	29 July 2020
Kabul Tarihi	Accepted
3 Aralık 2020	3 December 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2020	30 December 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
	Doi

ATIF/CITE AS:

Çamur, Fatma Yüksel, "Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi: Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış [Client Counsellor Relationship in Islamic Religious Counselling: A Theological Approach in the Framework of Hadith Narrations], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 19/2 (December 2020): s. 647-678.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

Client Counsellor Relationship in Islamic Religious Counselling: A Theological Approach in the Framework of Ḥadīth Narrations

Abstract

Although contemporary pastoral care is an independent, multidisciplinary, and multi-faith discipline based on behavioural sciences, it has deep roots in Christian tradition and theology. In the early 1920's, pastoral care transformed into a counselling relationship. In this process, its Biblical and doctrinal references have not changed, however, they have been reinterpreted under new perspectives.

'Pastoral care' has arisen as a well-known but unnamed area in the Islamic religious service. From past to present, consulting personal cases with a trustworthy religious authority has always been a common practice in Muslim societies. However, today's religious authorities are faced many questions about individual and relationship problems, which were not answered in the classical sources. This requires training new professionals capable of helping Muslim individuals with their problems within the context of Islamic rules and sources. In this vein, the question of which principles make pastoral care Islamic has come into prominence.

This article aims to focus on the Islamic ground of Muslim religious counsellor and client relationship. As pastoral care has strong references in the Bible and the clerical hierarchy, a comparative approach of Christian and Islamic perspectives is adopted. In the first chapter, after brief information about the theological background of Christian pastoral care, a general outlook of the current religious counselling services for Muslims is described. In order to seek the theological roots of Islamic religious counselling, accessible English and Turkish-written sources are analysed. Although the concept of 'Islamic pastoral care' is preferred in many English-written studies, the writer has chosen the term of religious counselling. Because, the concept of pastor/shepherd, from which the name of pastoral care is derived, has different semantic references in the Bible and ḥadīth. Besides, the term of pastor refers to a clerical title in Christianity.

For analysing the theological aspect of the issue, an eclectic method is adopted by initially asserting the current debate, and then evaluate it in the light of theological sources. In this study, ḥadīth narrations have come into prominence for they are not only the repository of legal judgements but also recorded documents of the communication between the Prophet Muḥammad and his companions. Considering that religious counselling depends on a

one-to-one dialogue between a counsellor and a client, there is an obvious parallelism between the two fields. Religious counselling is a field that has no institutional counterpart in traditional Islamic religious service but has strong references in the Qurʾān and sunna. Religious counselling is rooted in three Islamic concepts: commanding good & forbidding evil, responsibility, and solidarity. As there is no clerical body in Islam, there is no example of an authoritative relationship for the salvation of a believer, in the sense that it was in medieval Christian pastoral relationship. This theological diversity goes back to the difference in the semantic reference of the shepherd metaphor in the Bible and ḥadīth. Referring to the Prophetic saying, *“Everyone of you is a guardian [shepherd], and responsible for what is in custody”*, a Muslim religious counsellor’s duty is limited by guiding other Muslims to the good acts and deeds (maʾrūf) with his/her knowledge and skills.

Secondly, divine ordinances (ḥudūdullāh) binding both the counsellor and client makes the difference between Islamic religious counselling and other secular therapeutic relationships. Along with many Qurʾānic verses, the ḥadīth of *“both legal and illegal things are evident”* asserts that the counsellor and client relationship is embraced by religious norms. A Muslim religious counsellor’s duty is not only supporting clients based on their subjective concerns but also guiding them in the framework of ḥalāl/ḥarām norms and help them to attain a healthy relationship with God.

Thirdly, although Islamic religious counselling derives its methods mainly from behavioural sciences, differences in aims of both fields require being selective about methods. The therapeutic relationship, a permissive interpersonal context for the mobilisation of unconscious wishes and associated affects, is widely accepted in contemporary pastoral care, as its roots go back to the confession in Christian theology. However, the ḥadīth of *“Everyone of my followers will be forgiven except those who expose their wrongdoings”*, strongly advise not to tell others about sinful acts. Different approaches in psychotherapy and Islamic theology require to reconsider the congruence between these two fields.

As a result, Muslim religious counsellors need not only specific techniques based on behavioural sciences but also a process-driven interpretation of religious sources. Providing the samples of how to carry out the counselling process, ḥadīth literature is a fruitful source for Islamic religious counselling.

Keywords: Ḥadīth, Pastoral Theology, Prophetic Acts, Shepherding, Spirituality, Confession, Repentance

Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi: Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış

Öz

Günümüzde dinin danışmanlık her ne kadar davranış bilimleri temelli, bağımsız, multidisipliner ve çoğul inançlı bir alan olsa da, kökenleri Hristiyan geleneği ve teolojisine dayanmaktadır. Pastoral care, 1920'lerin başlarında bir danışma ilişkisine dönüşmeye başlamıştır. Bu süreçte dini danışmanlığın Kitâb-ı Mukaddes ve Hristiyan doktrinindeki referansları değişmemekle birlikte yeniden yorumlanmıştır.

İslâm dini söz konusu olduğunda dini danışmanlık, iyi bilinen ama adı konulmamış bir din hizmeti alanıdır. Şahsi meseleleri güvenilir bir dini otoriteye danışmak, geçmişten günümüze İslâm toplumlarında yaygın bir uygulamadır. Ancak günümüzde din görevlileri, bireysel ve insan ilişkilerini ilgilendiren fakat klasik kaynaklarda cevabı olmayan pek çok soru(n)la karşılaşmaktadır. Bu durum, Müslüman bireylerin problemlerine İslâm dininin kaynakları ve kuralları çerçevesinde yardım etme yeterliliğine sahip profesyonel meslek erbabı (dini danışman) yetiştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu noktada dini danışmanlığı İslâmî kılan esaslar nelerdir sorusu gündeme gelmektedir.

Bu makale, Müslümanlara yönelik dini danışmanlık hizmetlerinde danışan-danışman ilişkisinin İslâmî temellerini konu edinmektedir. İlk ortaya çıkışı itibarıyla dini danışmanlık Kitâb-ı Mukaddes ve Hristiyan ruhban kültüründe kuvvetli referanslara sahip olduğundan, makalede İslâm ve Hristiyan perspektifleri mukayeseli olarak ele alınmıştır. İlk bölümde Hristiyan dini danışmanlığının teolojik arka planı hakkında özet bilgiler sunulduktan sonra, günümüzde Müslümanlara yönelik dini danışmanlık faaliyetleri kısaca tasvir edilmiştir.

Müslümanlara yönelik dini danışmanlık hizmetlerinin teolojik arka planı, ulaşılabilen Türkçe ve İngilizce kaynaklar çerçevesinde ele alınmıştır. Her ne kadar İngilizce kaynaklarda İslâmî pastoral bakım (Islamic pastoral care) kavramı sıklıkla kullanılsa ve pastoral care kavramı dilimizde manevi bakım, manevi yardım vb. tercümelemlerle de karşılansa da, makalede dini danışmanlık kavramı tercih edilmiştir. Zira bu terimin kökenindeki 'pastör/çoban' metaforunun Kitâb-ı Mukaddes'teki delaleti, hadislerde olduğundan farklıdır. Ayrıca pastör kavramı Hristiyanlıkta ruhban sınıfına mahsus unvanlardan biridir.

Meselenin teolojik yönünü analiz etmek amacıyla makalede eklektik bir metot tercih edilmiştir. Öncelikle konuyla ilgili güncel tartışmalara yer veril-

miş, ardından bu tartışmalar dini kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu noktada hadis rivayetleri, yalnızca içerdiği fikhî ahkâm ile değil, Hz. Muhammed ve ashâbı arasındaki iletişimin yazılı kayıtları olma yönüyle konumuz açısından ön plana çıkmaktadır. Dini danışmanlığın danışanla danışman arasındaki bire bir diyaloga dayalı bir faaliyet olduğu dikkate alındığında, hadislerin bu alana çok yönlü ışık tutan bir kaynak olduğu anlaşılacaktır.

Dini danışmanlığın her ne kadar geleneksel din hizmetlerinde kurumsal bir karşılığı olmasa da, Kur'an ve sünnette oldukça sağlam dayanakları vardır. Müslümanlara yönelik dini danışmanlık, *emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker*, sorumluluk ve yardımlaşma olmak üzere üç temel ilkeye dayanmaktadır. Ortaçağ Hristiyanlığının aksine İslâm'da ruhban sınıfı olmadığından, uhrevi kurtuluş için Müslüman bireyin dini otorite ile bire bir irtibatı zorunlu görülmemektedir. Bu teolojik farklılık, çoban metaforunun Kitâb-ı Mukaddes ve hadislerdeki delaletini de farklılaştırmaktadır. "Hepiniz çobansınız ve hepimiz raiyyetinizden mesulsünüz" hadisi ışığında Müslüman dini danışmanın görevi, sahip olduğu bilgi ve beceriye dayanarak kendisine müracaat eden din kardeşlerini ma'rûfa yönlendirmekle sınırlıdır.

İkinci prensip, Allah'ın koyduğu ve hem danışanı hem de danışmanı bağlayan sınırların (hudûdullah) varlığı, İslâmî dini danışmanlık ile diğer seküler yardım ilişkilerini birbirinden ayırmaktadır. Konuyla ilgili pek çok Kur'an ayetinin yanı sıra "helâl bellidir, haram da bellidir" hadisi, danışan-danışman ilişkisinin dini normlarla çevrili olduğuna işaret etmektedir. Müslüman dini danışmanın görevi, danışanı kişisel ilgi ve ihtiyaçlarına göre desteklemekten ibaret olmayıp, helâl/haram normları çerçevesinde rehberlik etmek ve Allah ile sağlıklı bir ilişki içerisinde olmalarına yardımcı olmaktır.

Üçüncüsü, Müslümanlara yönelik dini danışmanlık her ne kadar metotlarını ağırlıklı olarak davranış bilimlerinden alsa da, her iki alanın amaçlarının farklı olması, metot tercihinde seçici olmayı gerektirmektedir. Bilinçdışı arzular ve etkilerinin açığa çıkmasına izin veren terapötik ilişki, köken itibarıyla Hristiyan teolojisindeki itiraf müessesesine dayandığından günümüz Hristiyan dini danışmanlığında da geniş kabul görmektedir. Ancak "Günahını ortalığa dökener hariç, ümmetimden herkes affedilmiştir" hadisi, kişinin işlediği günahları başkalarına anlatmamasını kuvvetle tavsiye etmektedir. Psikoterapi ve İslâm teolojisindeki bu iki farklı tutum, terapötik yöntemlerin Müslümanlara yönelik dini danışmanlık uygulamalarındaki yerini yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Sonuç olarak, Müslümanlara yönelik dini danışmanlık, yalnızca davranış

bilimleri temelli görüşme becerilerini değil, aynı zamanda dini kaynaklardaki bilgiyi olay ve süreç odaklı yorumlama becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in tavsiye ve nasihatlerinin yanı sıra dini danışma süreçlerinin nasıl yürütüleceğine dair örnekler içermesi yönüyle hadis literatürü, bu alan için oldukça verimli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Dini Danışmanlık, Peygamber'in Tasarrufları, Normatif Dindarlık, Maneviyat, İtiraf, Tövbe

Giriş

Dini danışmanlık Batı'da Hristiyanlığın günah dogması ve itiraf müessesesi temelinde ortaya çıkan bir din hizmetidir ve Hristiyan bireyin uhrevi kurtuluş için din adamına zorunlu bağlılığı esasına dayalı hiyerarşik bir ilişki biçimini öngörür. Modern dönemde davranış bilimleri temelli radikal bir dönüşüme uğrayarak inanan bireyin acılarını dindirme, destekleme ve rehberlik etme¹ çerçevesinde eş düzey bir yardım ilişkisine dönüşmüştür. Günümüzde Hristiyanlık dışındaki diğer din mensuplarıyla birlikte Müslümanlar için de uygulanan dini danışmanlığı hem seküler yardım ilişkilerinden hem de *pastoral care*'den² ayıran özellikler nelerdir? İslâm'da ruhban sınıfının olmadığı dikkate alındığında, danışan-danışman ilişkisi hangi zeminde gerçekleşecektir? İslâm geleneğinde farklı unvanlar altında yürütülen din hizmetlerinde ortaya çıkan dini otorite biçimlerinin dini danışmanlıkla nasıl bir ilgisi vardır? Hz. Peygamber'in tasarruflarında ortaya çıkan farklı dini otorite biçimleri, danışan-danışman ilişkisine ışık tutabilir mi? Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinde danışan-danışman ilişkisinin çerçevesini belirleyecek ilke ve uygulamalardan söz edilebilir mi? Hz. Peygamber'in uygulama ve tavsiyeleri dikkate alındığında seküler yardım ilişkilerinde ortaya çıkan terapötik yöntemler danışan-danışman ilişkisi için her zaman uygun mudur?

Bu makalenin ana sorunsalı, dini danışmanlığı mahiyetini belirleyen, onu hem seküler yardım ilişkilerinden hem de diğer din hizmeti biçimlerinden ayıran temel vasfın danışan-danışman ilişkisi olduğundan yola çıkarak, Hz. Peygamber'in bu ilişki biçimine mesned olabilecek uygulamalarını hadis literatüründen araştırmak ve mevcut uygulamalarla mukayese etmektir. Bu çerçevede öncelikle Hristiyan geleneğindeki itiraf ve günah çıkarma temelli ruhban-inanan birey ilişkisinin modern dönemde eş düzey bir danışan-danış-

¹ Seward Hiltner, *Preface to Pastoral Theology* (New York – Nashville: Abingdon Press, 1958), 28.

² Bu makalede Hristiyan teolojisinden beslenen danışmanlık hizmetleri için *pastoral care* kavramı tercüme edilmeden kullanılacaktır. *Dini danışmanlık* kavramı ile genel anlamda Hristiyanlık ya da başka bir dinin teolojisinden beslenen danışmanlık hizmetleri kastedilmektedir.

man ilişkisine evrilmesi ele alınacaktır. Ardından günümüzde Müslümanlara yönelik dini danışmanlık uygulamaları ve bunların sosyo-kültürel bağlamı üzerinde durulacak, akabinde Hz. Peygamber'in tasarrufları danışan-danışman ilişkisi açısından değerlendirilerek hadis rivayetlerinde dini danışmanlık ilişkisine zemin teşkil edecek örnekler ortaya konulacaktır.

1. Kaynak Metot ve Çerçeve

Tespit edebildiğimiz kadarıyla makalemizi doğrudan ilgilendiren ilk çalışma Altaş tarafından kaleme alınmıştır. Altaş, dini danışmanlığın İslâmî kökenleri meselesini kelâmî bir yaklaşımla insanın bireysel sorumluluğu ve ilâhî rehberliğe ihtiyacı bağlamında ele almaktadır.³ Kuzey Amerika'da dini danışman olarak görev yapan ve bu işin eğitimini veren Ansari ve Tarsin çalışmalarında, "dini danışmanlığın İslâmî temelleri vardır" tezini doğrulayacak örnekleri İslâm'ın temel kaynaklarından derlemiştir. Ansari, güncel bağlamı kaçıran kitabi fetva yaklaşımının dini danışmanlık hizmetlerinde yol açtığı çözümsüzlüğüne eleştirel yaklaşırken,⁴ Tarsin *emir bi'l-ma'rûf* kavramının danışan-danışman arasındaki mahrem ilişkide nasıl uygulanacağına odaklanmaktadır.⁵ Jalalzai, Kuzey Amerika'da Müslümanlara yönelik dini danışmanlık hizmetleri üzerine kaleme aldığı doktora tezinde, Hristiyan kökenli bir dini faaliyet olan dini danışmanlığın İslâm kültürüne tercümesinin zorluğunu konu edinir.⁶ Dini danışmanlığı hadisler bağlamında ele alan tespit edebildiğimiz ilk çalışma Aydın'a aittir.⁷ Aydın'ın tezi konuyla ilgili bir derleme çalışması izlenimi vermekte, eserde dini danışmanlığın soru(n)larına hadisler çerçevesinde bir cevap arayışına rastlanmamaktadır. Ürkmez ise ele aldığı örnek hadis üzerinden Hz. Peygamber'in bir danışma sürecini nasıl yönettiğini analiz etmektedir.⁸

Bu çalışmada, kişi kişiye iletişime dayalı bir yardım ilişkisi olan dini danışmanlığın mahiyetini belirleyen hususun danışan-danışman ilişkisi olduğundan yola çıkılarak, Müslümanlara yönelik dini danışmanlığı psikolojik

³ Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2000), 327-350.

⁴ Bilal Ansari, *The Foundations of Pastoral Care in Islam: Reviving the Pastoral Voice in Islamic Prison Chaplaincy* (Hartford: Hartford Seminary, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁵ Amjad Mahmoud Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil - Islamic Chaplaincy Through the Prophetic Model of Pastoral Care* (Hartford: Hartford Seminary, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

⁶ Sajida Jalalzai, *Translating Islamic Authority: Chaplaincy and Muslim Leadership Education in North American Protestant Seminaries* (New York: Columbia University, Doktora Tezi, 2016).

⁷ Garip Aydın, *Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

⁸ Ahmet Ürkmez, "Nebevî Sünnette Mânevî Danışma ve Rehberlik: Abdullah b. Amr'ın "İbadet Hayatı" Görüşmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 12/3 (Temmuz 2017), 11-23.

danışmanlık ve *pastoral care* uygulamalarından ayıran kriterler hadisler çerçevesinde ele alınacaktır. Hz. Peygamber'in uygulamaları danışan-danışman ilişkisini İslâmî kılan ölçütlerinin yanı sıra iletişimle ilgili yöntemsel detaylar da sunmaktadır. Makalenin sınırlarını aşması sebebiyle yöntemsel detaylarla ilgili rivayetler inceleme dışı bırakılarak danışan-danışman ilişkisinin dini çerçevesini çizdiği düşünülen üç temel ilkeye mesned olan hadisler analiz edilecektir. Makalenin sınırlarını zorlayacağı için hadis metinlerine yer verilmemiş, yalnızca kısa hadislerin tam tercümesi verilmiştir. Olay anlatımı içeren uzun rivayetlere değinilmekle yetinilmiştir.

Dini danışmanlık, kökleri Hristiyan teolojisine dayanan bir yardım faaliyeti olduğundan, makalede ele alınan kavram ve uygulamalar yer yer Hristiyanlıktaki karşılıklarıyla mukayese edilmiştir. Genelde Hz. Peygamber'in tasarruflarını beyan eden, özelde danışan-danışman ilişkisine referans teşkil eden rivayetlerin vârid olduğu bağlam ile günümüz danışan-danışman ilişkisinin bağlamı farklılık arz edebilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda öncelikle danışan-danışman ilişkisinin güncel ve geleneksel uygulamaları tartışılmış, dini referanslar bu çerçevede ele alınmıştır.

Makalemizin hipotezleri şunlardır: 1) Kişi kişiye bir yardım ilişkisi olan dini danışmanlık, geleneksel dini unvanlardan farklı bir dini otorite ortaya koymaktadır. 2) İslâm geleneğinde ortaya çıkan dini otorite biçimleri ruhban olmamakla beraber hiyerarşiktir. 3) Günümüz dini danışmanlığında öngörülen eş düzey danışan-danışman ilişkisinin ipuçlarını Hz. Peygamber-sahabe ilişkisinde bulmak mümkündür. 4) Dini kaynaklar dini danışmanlığın yöntemlerini doğrudan belirlememekle birlikte, İslâm'ın şeriat sahibi bir din olması, danışmanın kendisini nerede konumlandıracağı ve danışanla nasıl iletişim kuracağına dair sınırları çizmektedir.

2. Hristiyan Geleneğinde Danışan Danışman İlişkisinin Dönüşümü

Hristiyan dini danışmanlık hizmetlerinde danışan-danışman ilişkisi, *pastoral care* kavramında mündemiçtir ve Kitâb-ı Mukaddes'te pek çok yerde zikredilen *çoban* metaforundan mühlhem ortaya çıkmıştır. Eski Ahit'te Allah'ın ve peygamberlerin inananlara yol göstericiliği için kullanılan çoban benzetmesi,⁹ Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın kurtarıcılığına atfen kullanılır:

“Ben iyi çobanım. Benimkileri tanırım. Baba beni tanıdığı, ben de Baba'yı tanıdığım gibi, benimkiler de beni tanır. Ben koyunlarımın uğruna canımı veririm. Bu ağıl-

⁹ Kitâb-ı Mukaddes (Erişim 22 Temmuz 2020), Sayılar 27/16, Mezmurlar 23/1, 78/71.

dan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim. Benim sesimi işitecekler ve tek sürü, tek çoban olacak.”¹⁰

Yukarıdaki pasaj, “Kilise dışında kurtuluş yoktur” dogması çerçevesinde Hz. İsa’nın şahsında Katolik Kilisesinin kurtarıcılığına delalet edecek şekilde yorumlanmıştır.¹¹ Bu doktrine göre yetkisini Kiliseden alan ve Hz. İsa ile aynı unvanı paylaşan pastör/din adamının görevi, Tanrı ile inananlar arasında aracılıktır. Uhrevi kurtuluş için Hristiyan birey ile pastör arasında günah itirafına dayalı bire bir ilişki zorunlu görülmektedir. Hz. İsa’ya nispet edilen pastör/çoban nitelemesi 6. yüzyılın sonlarında *cura pastoralis* ifadesiyle kavramlaşmış, Hristiyan din adamlarının kendi manevi disiplinlerini nasıl sağlayacakları ve sorumlulukları altındakilere nasıl rehberlik edeceklerine dair eserler kaleme alınmıştır.¹²

Din adamı-inanan birey ilişkisinin danışan-danışman ilişkisine evrilmesi, *pastoral care*’in 1800’lü yılların başlarında ilahiyat disiplininin bir alt dalı olarak akademide ele alınması ile başlar.¹³ Bu dönem, sanayileşmeyle birlikte geleneksel sosyal dokunun değiştiği, bireyin ön plana çıktığı; bu değişikliğin etkisiyle Hristiyan mezhep ve grupların teolojilerini revize ettikleri ve dini metinleri yeniden yorumladıkları bir süreçtir.¹⁴

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hristiyan teolojilerinde “özgür irade ve sorumluluk sahibi birey” ön plana çıkmış, Eski ve Yeni Ahit’in çeşitli pasajları, Hz. İsa’nın körü körüne itaat eden bir köle değil hem Tanrı’ya ve hem de bu dünyaya karşı sorumlu *yetişkin evlat* olduğu vurgulanarak yorumlanmıştır.¹⁵ *Yetişkin birey* vurgusu pastoral teolojide de ön plandadır. Geleneksel *pastoral care* uygulamalarındaki hiyerarşik *günahkâr-kurtarıcı* ilişkisi yerine eş düzeyli *danışan-danışman* ilişkisinin teolojik temelleri araştırılmıştır. İncil’de Hz. İsa’ya atfedilen çoban benzetmesi, eşitsiz bir ilişkiyi ima eden olumsuz

¹⁰ Yuhanna 10/14-17.

¹¹ Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church?: Tracing the History of the Catholic Response* (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2002), 64.

¹² St. Gregory the Great, *The Book of Pastoral Rule*, çev. George E. Demacopoulos (Crestwood – New York, St. Vladimir’s Seminary Press, 2007).

¹³ Alexander Gerard, *The Pastoral Care* (London: Printed for T. Cadell Jun. And W. Davies, in the Strand; And A. Brown, at Aberdeen, 1799). Kitapta evlilik, doğum, hastalık, vefat ve diğer durumlarda din hizmetlerinin nasıl uygulanacağı ve bu hizmetleri yürüten *chaplains* biriminin çalışma usulleri hakkında bilgiler verilmektedir.

¹⁴ Fatma Yüksel Çamur, “Küreselleşen Dünyada İrşat Hizmetlerinde Yeni Bir Alan: Dini Danışmanlık – Türkiye ve İngiltere Örneği”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu 17-18 Aralık 2011* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/55.

¹⁵ Walter Brueggemann, *In Man We Trust – The Neglected Side of Biblical Faith* (Richmond - Virginia: John Knox Press, 1072), 25, 80.

çağrışımlarından arındırılmış, ‘pastör’ kavramı *şefkat ve beceriyle muhtaç olana yardım eden takım lideri* olarak yeniden tanımlanmıştır.¹⁶ Danışmanla danışman arasındaki eş düzey ilişkiye engel görülen Aslî Günah kavramı da temel tartışma konularındandır. Bedeni ve bedensel hazları insanın günahkâr tabiatıyla ilişkilendiren Ortaçağ teolojisinin aksine,¹⁷ İncil’deki “*Kutsal Ruh’un tapmağı*”¹⁸ nitelemesinden yola çıkılarak, insan bedeni ilâhî lütfun tecessüm mekânı olarak görülmekte ve Hristiyan bireylerin dünyevi zevklerden ötürü suçluluk duymasına karşı çıkılmaktadır. Günah ise geçmiş hatalara takılıp kalmayı gerektiren değil, kişiyi gelecekteki lütuflara ulaştıran bir olgudur.¹⁹ Bu noktada dini danışmanın görevi, *günah mağarasından kurtuluş ve iman yolculuğunda yoldaşlık* olarak tanımlanır.²⁰

Görüldüğü üzere davranış bilimlerinin yöntemleriyle 20. yüzyılda bir danışmanlık ilişkisine dönüşen *pastoral care*’in teolojik atıfları değişmemiş ve fakat içeriği yeniden tanımlanmış ve bu zemin üzerine din adamı–inanan birey arasında yeni bir ilişki biçimi belirlenmiştir. Bu radikal değişikliğin asıl amacı yeni iletişim teknikleri geliştirmenin ötesinde Kilise’yi modern dünyanın problemleriyle baş edebilir hale getirmektir.²¹

Hristiyanlıkta kurtuluşu din adamının aracılığıyla ilişkilendiren bir teoloji ve kurumsal yapı yüzyıllar içerisinde radikal değişikliklere uğramasına rağmen varlığını ve etkisini devam ettirmektedir. *Pastoral care* günümüzde dini motifli danışmanlık ilişkisine dönüşse de, Hristiyan dini danışmanın yardım götürdüğü bireyleri İsa Mesih’in kurtarıcılığı ile buluşturma görevi devam etmektedir.²²

3. Müslümanlara Yönelik Dini Danışmanlık Hizmetleri: Bağlam ve Çerçeve

Müslümanların bir kavram ve uygulama alanı olarak dini danışmanlıkla tanışması, modernleşme ile birlikte toplumsal yapı ve insan ilişkilerinin de-

¹⁶ Alastair V. Campbell, *Rediscovering Pastoral Care* (London: Darton, Longman & Todd, 1986), 31-33.

¹⁷ David Luscombe, “Peter Abelard’s Carnal Thoughts”, *Medieval Theology and the Natural Body*, ed. Peter Biller, A. J. Minnis (York: York Medieval Press, 1994), 34.

¹⁸ I. Korintliler 6/19.

¹⁹ Campbell, *Rediscovering Pastoral Care*, 71-74.

²⁰ Campbell, *Rediscovering Pastoral Care*, 65.

²¹ E. Brooks Holifield, *A History of Pastoral Care in America: From Salvation to Self-Realization* (Nashville: Abingdon Press, 1984), 231-232.

²² Tim Clinton vd., “Soul Care”, *The Popular Encyclopedia of Christian Counseling: An Indispensable Tool for Helping People with Their Problems*, ed. Tim Clinton - Ron Hawkins (Eugene, Oregon: Harvest House Publishers, 2011), 16.

ğişmesiyle yakından ilgilidir. Batı ülkelerinde Müslümanlar, dini danışmanlık hizmetleriyle cezaevleri, hastaneler ve diğer kamu kurumlarında karşılaşmıştır. Bu hizmetlerin Müslümanlara göre revize edilmesi ihtiyacı, Müslüman dini danışmanların istihdamını gündeme getirmiştir. Geleneksel din eğitiminin yanı sıra uygulamalı danışmanlık becerileri eğitimi almış profesyonellerin kamuda görevlendirilmesi, Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların talebi olduğu gibi, ilgili ülkelerin entegrasyonu kolaylaştıracak yeni dini lider profili ortaya çıkarma hedefiyle de uyum arz etmektedir.²³

Ülkemiz açısından dini danışmanlığın bağlamının biraz daha farklı olduğu görülür. Dini danışmanlık meselesi, ilk olarak *cami dışı din hizmetleri* konseptinde gündeme gelmiştir.²⁴ Bunun arka planında, dini hayatı cami ve bireyin vicdanı ile sınırlı gören katı laiklik uygulamaları sebebiyle Müslüman toplumun sorunlarını çözmeye dinin gücünden yeterince istifade edilememesinin yol açtığı arayışlar vardır.

Müslümanlara yönelik dini danışmanlığın kapsamı Batı'da ve ülkemizde bazı yönlerden farklılık arz etse de temel ihtiyaç aynıdır. Müslüman bireyin hayatın farklı alanlarında karşılaştığı sorunları, mensubu olduğu dinin değerleri çerçevesinde anlama, yorumlama ve çözüm üretmesine yardımcı olacak bir rehberlik ve desteğe ihtiyacı,²⁵ bu hizmeti verecek yetişmiş eleman meselesini gündeme getirmiştir. Zira birey, psikolojik ihtiyaçları ve insan ilişkileri ile ilgili klasik dini literatürde ele alınmayan pek çok mesele bugün din görevlisinin önüne soru olarak gelmektedir.

Türkiye'deki dini danışmanlık kapsamına giren hizmetler, Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle yürütülmektedir. Müftülükler bünyesinde oluşturulan aile ve dini rehberlik bürolarının yanı sıra cezaevleri, hastaneler, öğrenci yurtları, çocuk evleri vb. mekânlarda dini rehberlik ve danışmanlık faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.²⁶ İşin aslına bakılacak olursa dini bağlamda bir danışma

²³ Sophie Gilliat-Ray vd., *Understanding Muslim Chaplaincy* (Surrey, Burlington: Ashgate AHRC/ESRC Religion and Society Series, 2013), 23.

²⁴ Cami dışı din hizmeti uygulamaları ve kavramlaşma süreci için bk. Nurullah Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 17-22.

²⁵ Manevi danışmanlığın bir tanımı için bk. Sevede Düzgüner - Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*, ed. Sevede Düzgüner - Ali Ayten, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 41.

²⁶ Konuyla ilgili mevzuatlar için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) "Birimler Mevzuatı / Din Hizmetleri Mevzuatı". (Erişim 23 Mayıs 2020). DİB bünyesinde henüz dini / manevi danışman unvanı altında bir kadro ihdas edilmese de, 25/10/2019 tarihinde yayınlanan Manevi Danışman Ulusal Meslek Standardı ile bu görev profesyonel bir meslek olarak tanımlanmıştır. Bk. Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK), "Ulusal Meslek Standartları" (Erişim 30 Kasım 2020).

ilişkisinin ortaya çıkışı, uygulamada çok daha geniş kapsamlıdır. Örneklerin olumlu ya da olumsuz oluşu bir yana, Müslüman bireyin karşılaştığı sorunları yüz yüze, televizyon ya da sosyal medya aracılığıyla güvendiği bir *hocaya* açmasıyla fiili bir dini danışma süreci başlamaktadır. İslâm'da adı konulmuş bir dini danışmanlık müessesesi olmasa da Müslüman bireyin karşılaştığı sorunlarda dini otorite kabul edilen kişilere müracaat etmesi, geleneksel din-darlık anlayışımızdan modern hayata bütün canlılığıyla tevarüs edilen bir tutumdur.²⁷

Makalemizin kapsamını aşan gayri resmi uygulamalar dışında tutulacak olursa, Müslüman bireyin meselesini din görevlisine açmasıyla ortaya çıkan dini danışma süreci, hocanın yetkinliğine göre seyir kazanmakta ve sonuçlanmaktadır. Aşağıda tartışılacağı üzere unvan farklılıkları, din görevlisinin bilgi birikimini ve din hizmetinin içeriğini etkileyen bir unsur olsa da, Müslüman birey çoğu zaman bu ayrımların farkında değildir ve din görevlisine *hoca* sıfatıyla müracaat etmektedir. Telefonla ya da yüz yüze gerçekleşen danışma süreçlerinde kimi zaman bir fetva sorusunun altında psikolojik sorunlar ya da ailevi problemler çıkmakta, kimi zaman bireysel soru olarak dile getirilen mesele kapsamlı bir sosyal ilişkiler ağını ilgilendirmekte, kimi zaman danışanın kişisel kanaatlerini hocaya teyit ettirmeye çalıştığı görülmektedir.²⁸ Çoğunlukla tek görüşmede sonlanan bu süreçte suallerin arkasındaki gerçek problemin su yüzüne çıkarılması ve sahih dini bilginin kişinin derdine derman olacak şekilde sunulması, hocanın marifetine kalmaktadır.²⁹

Danışman pozisyonundaki din görevlisinin yetki ve otoritesinin sınırları, nerede yönlendirme nerede bilgilendirme yapacağı, nerede danışanı tasdik edip nerede yanlışları dile getireceği gibi hususlar, davranış bilimleri kadar

²⁷ Her toplumda bireylerin saygın kabul edilen birtakım dini figürlere sorunlarını açmasıyla ilgili değerlendirmeler için bk. Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", 327-328.

²⁸ Serpil Başar, "Aile İrşat Bürolarına İletilenlerden Hareketle Sorun Analizi", *Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstisare Toplantısı (11-13 Aralık 2009)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 178-181.

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı personeline farklı ortam ve bağlamlarda yürütülen dini danışmanlık uygulamalarına bakıldığında, yapılandırılmış bir terapötik süreçten ziyade spontan görüşmelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum bir yönüyle personel yeterliliği, diğer yönüyle de müracaat edenin talep ve yaklaşımıyla ilgilidir. Buna mukabil Müslümanlara yönelik bazı dini danışmanlık model önerilerinin, İslâmî motiflerden beslenen bir dizi yapılandırılmış psikoterapi seanslarına dayalı olduğu görülür. Örnek olarak bk. Enver Sarı, "İslami Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslami Psikolojik Danışma Model Önerisi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 1/135-155; Turgay Şirin, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik'te Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 1/187-211.

dini referanslar bağlamında da tartışılmayı gerektirmektedir. Zira bir din hizmeti modeli olarak dini danışmanlık, kendine özgü bir iletişim biçimi gerektirmekte ve meşruiyetini Kur'ân ve sünnet zemininde kazanmaktadır.

4. Danışan Danışman İlişkisinin İslâmî Temelleri

İslâm'da dini danışmanlığı anlamlı kılan zemin, insanın özünde iyi olduğu ve iyi yönde değişebileceği gerçeğidir. İyilik ve kötülük duygusunun tohumlarının insana yaradılıştan verildiği, Kur'ân-ı Kerim'de "*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşa ermiştir.*"³⁰ âyetleriyle bildirilir. Yaradılıştan günahsız olan insan, son nefesine kadar kötülüğe meyledip ayağı kayma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu gibi, kötü halini ıslah etme imkânına da sahiptir. Nefsin mertebeleri hakkında yapılan tasnifler, insanın ömür boyu manevi mertebeler arasında yukarı ya da aşağı yönde mesafe kaydettiğini belirtmektedir. Burada asıl hedef, bir yukarı mertebeye doğru ilerlemektir.³¹

İnsan, büyük yanlışlar yaptığında ya da aynı yanlışları uzun süre devam ettirdiğinde geri dönülmez bir yolda olduğu düşüncesine sürüklenebilir. 99 insanı öldürdükten sonra affedilme umuduyla yaşadığı dönemin din adamlarına müracaat eden katilin kıssasında, bu halet-i ruhiyedeki insana yapılacak doğru bir telkin ya da yönlendirmenin kişinin kurtuluşuna vesile olacağı, yanlış bir telkinin ise dalâleti pekiştireceğini açıkça ortaya koyar.³² Şu halde dini danışmanlık görevi üstlenen kişinin muhatapla doğru iletişim kuracak bilgi ve donanımına sahip olması elzemdir.

4.1. Dini Otorite Biçimleri Açısından Hz. Peygamber'in Tasarrufları

En genel anlamda peygamberlik, dini danışmanlık olarak, Hz. Âdem'e nasıl tövbe edeceğinin öğretilmesi ise insanoğlunun ilk danışma tecrübesi olarak değerlendirilebilir. Zira hatasını anlayan insana el uzatılmış, yol gösterilmiş ve teselli edilmiştir. Yaratıcı'nın kullarına doğru ve yanlış bir kerede bildirmeyerek, bireyin özümsemesini, toplumun değişim ve dönüşümünü sağlaya-

³⁰ Kur'ân Yolu (Erişim 20 Haziran 2020) eş-Şems 91/7-8.

³¹ Nefsin mertebeleri ve sufilere nefis terbiyesi metotları için bk. Süleyman Uludağ, "Ma'rifet-i Nefs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 08 Haziran 2020). Tasavvuf geleneğindeki nefis teorisinin dini danışmanlık çerçevesinde yorumları için ayrıca bk. Robert Frager, "Tasavvuf Geleneğinde İrşad", *Manevî Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar*, çev. Ömer Çolakoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 23-40.

³² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Tevbe", 46.

cak bir süre zarfında peygamberlerle iletişim halinde olması, vahyin en genel anlamıyla bir *danışmanlık süreci* olarak nitelenmesini mümkün kılmaktadır.³³

Kur'ân-ı Kerîm'de *güzel örnek* olarak takdim edilen Hz. Muhammed,³⁴ hayatı boyunca pek çok vazifeyi bir arada üstlenmiş, farklı otorite biçimleri ortaya koymuştur. İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan bütün dini unvanlar meşruiyetini ona dayandırır ve onun sünnetinde dini danışmanlığa mesned teşkil edecek pek çok uygulama vardır.

Hız. Peygamber'in uygulamalarında danışan-danışman ilişkisine dair örnekleri serdetmeden önce, bağlayıcılık ve hitap ettiği kitle açısından tasarruflarına göz atmak gerekir. Bazı fakih ve usulcüler, bağlayıcılık açısından Hız. Peygamber'in tasarruflarını çeşitli kısımlara ayırmışlardır. Karâfî'nin (öl. 684/1285) geliştirdiği taksime göre Hız. Peygamber'in tasarrufları *tebliğ, fetva, kazâ* (yargı) ve *imâmet* (siyasi otorite) olarak dört kısımdır.³⁵ Asrımız İslâm hukukçularından Tâhir b. Âşûr, *teşrî, hidâyet* (yol gösterme ve irşad), *sulh* (insanları barıştırma), *danışana fikir verme, nasihat, gönülleri en güzel duruma yönlendirme, yüksek hakikatleri öğretme ve beşerî durumlar* maddelerini de ekleyerek bu taksimi 12 maddeye çıkarmıştır.³⁶

Bu tasniflere göre Hız. Peygamber'in *tebliğ* ve *teşrî'* türünden tasarrufları zaman mekân farkı olmaksızın Müslümanların umumu için bağlayıcı sayılmakta, diğerleri ise belirli durumlarda, belirli kimselere hitap etmekte ve hangi çerçevede bağlayıcı kabul edileceği tartışılmaktadır. Hız. Peygamber'in tasarrufları ile ilgili tasnifler, İslâm geleneğinde ortaya çıkan dini otorite biçimleriyle de irtibatlıdır. Karâfî'nin dörtlü tasnifi İslâm geleneğinde var olan dini müessese ve unvanlar ile paralellik arz ederken, İbn Âşûr'un tasnifi bunun dışında kalan ve hayatın farklı alanlarında ortaya çıkan durumlarla ilgili tasarrufları da dikkate almıştır. Bu çerçevede *tebliğ* görevi peygamberlik makamına has bir vazife iken, *imâmet* ve *kazâ* devlet otoritesini, *tebliğ, fetva* ve *irşad* ise dini ve ilmi otoriteyi ilgilendirir. Hız. Peygamber'in barıştırma, danışana fikir verme, nasihat, gönülleri en güzele yönlendirme gibi insan ilişkile-

³³ Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", 329-333.

³⁴ El-Ahzâb 33/21.

³⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî, *el-Furûk*, thk. Ömer Hasen el-Kıyyâm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 1/426-432.

³⁶ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi –Mekâsîdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, çev. Vecdi Akyüz – Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 48-61. Konunun dini danışmanlık bağlamında bir değerlendirmesi için bk. Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi – Kavram, Kuram ve Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 100.

rinde ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik veya kişiye özel emir, yasak ve tavsiyeleri, danışan-danışman ilişkisi yönünden özellikle önemlidir.

Fikhî bir meselenin hükmünü açıklama görevini üstlenen müftü, yetkisini sahip olduğu ilmi yetenekten alır. İlk dönemlerde sivil bir faaliyet olarak yürütülen müftülük, mezheplerin teşekkülünden itibaren kurumsal kimlik kazanmıştır.³⁷ Öte yandan vaaz ve irşad, Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren uygulanagelmektedir. Hz. Peygamber kendisi belirli periyotlarla vaaz ettiği gibi,³⁸ yeni Müslüman olan kabileleri eğitmek ve irşad etmek için Suffe ashabının seçkin sahâbilerini görevlendirmiştir.³⁹ Esasen "İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun."⁴⁰ âyeti gereği vaaz ve irşad hizmeti daima yetişmiş insan eliyle yürütülen bir faaliyet olagelmıştır. Adı geçen faaliyetler zamanla ilmi bir disiplin olarak ele alınmış, kitleler üzerindeki tesiri sebebiyle daima devlet yöneticilerinin ilgi alanına girmiştir.⁴¹ Toplum düzenini doğrudan ilgilendiren dini faaliyetlerin kurumsallaşarak günümüze kadar geldiği, buna mukabil Hz. Peygamber'in danışana fikir verme, arabuluculuk vb. kişiye özel veya insani ilişkileri ilgilendiren uygulamaları için adı konulmuş bir müessesenin ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in kişiye özel veya insan ilişkilerini ilgilendiren tasarrufları, Müslümanlar arası yardımlaşma ve dayanışma faaliyeti olarak İslâm toplumlarında karşılık bulmuştur. Aslında *irşad* kavramı, en geniş anlamıyla rehberlik ve danışmanlığı da içinde barındırmaktadır.⁴² Geleneksel toplumda müftü dini soruyla, vaiz ve imam cemaatle muhatap olurken kişisel ve insan ilişkilerini ilgilendiren problemlerle de karşılaşmakta, yeri geldiğinde arabuluculuk yapmakta, yeri geldiğinde danışana tavsiye ve nasihat vermektedir.⁴³ Bahsi geçen unvanların otoritelerini sahip oldukları ilimden aldıklarının ve ruhban vasfı taşımadıklarının altı çizilmelidir. Ne var ki unvanı ne olursa olsun *hoca* ile Müslüman birey arasındaki iletişim, geleneksel toplumların insan ilişkileri anlayışına uygun olarak hiyerarşik bir yapıda seyretmiştir. Bu sebeple modern dönemin empati temelli, eş düzeyli ve süreç odaklı danışan-danış-

³⁷ Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2020).

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "İlm", 12 (No. 70).

³⁹ Buhârî, "Cihâd", 182 (No. 3064).

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/104.

⁴¹ Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", 337-338; Hasan Cirit, "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2020).

⁴² Değerlendirmeler için bk. Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", 338.

⁴³ Geleneksel toplum yapısında imamların üstlendiği rollerin dini danışmanlıkla ilişkisi için bk. Yüksel Çamur, "Küreselleşen Dünyada İrşat Hizmetleri", 2/55-56.

man ilişkisini geleneksel din hizmetlerinde aramak, anakronik bir yaklaşım olacaktır.

Bahsi geçen unvanların hizmet alanı olarak dini danışmanlık ile tedahülleri olsa da dini danışmanın görevini icra biçimi diğerlerinden farklıdır. Müftü, kendisine sorulan meselenin fikhî hükmünü *müsteftîye* beyan etmekle mükellef iken, dini danışmanın görevi meseleyi meydana getiren süreçleri ve bağlamı analiz ederek danışanın Allah ile irtibatını destekleyecek yollar bulmak; içinde bulunduğu durumda onu en iyi ve en güzele sevk etmektir.⁴⁴ Vaaz ve irşad en genel anlamda dini danışmanlığı içine alsa da, vaizlik iyi bir hitabet becerisini, dini danışmanlık ise iyi bir dinleyici olmayı önceler.⁴⁵ Ayrıca kişiye özel bir irşad biçimi olan dini danışmanlıkta muhataba verilecek mesajlar genele hitap eden vaazdakinden farklı olabilir. Öte yandan imamlık, cemaatin soru(n)larıyla ilgilenmeyi gerektiren bir vazife olsa da dini danışman, kendisinin ve muhatabının içinde bulunduğu bağlamı analiz edebilecek profesyonel eğitim altyapısıyla imamdan farklılaşır.⁴⁶ Bu değerlendirmeler çerçevesinde, kökenlerini Kur'ân ve sünnetten alsa da, dini danışmanlığın İslâm geleneğindeki diğer unvanlardan farklı bir dini otorite biçimi olduğunu; dolayısıyla Müslüman dini danışman ve danışanı arasındaki ilişkinin geleneksel kurumsal dini unvanların Müslüman bireyle ilişkisinden farklı olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Hz. Peygamber'in tasarrufları hakkında bahsi geçen tasnifler, meseleye hükümlerin bağlayıcılığı açısından yaklaşmaktadır. Zira fakihin meselesi, Hz. Peygamber'in uygulamalarından çıkacak sonuçtur. Oysaki irşad, sulh, danışana fikir verme, nasihat vb. başlıklar altında ele alınan örnekler, kişinin iç dünyasında ve insan ilişkilerinde yaşadığı sorunlarla ilgilidir ve Hz. Peygamber ile sahâbe arasındaki iletişim süreçlerine odaklanmayı gerektirir.

4.2. Hz. Peygamber'in Örneğinde Danışan Danışman İlişkisinin İpuçları

Hz. Peygamber'in danışana fikir verme, yol gösterme, nasihat ve gönülleri en güzele yönlendirme türünden tasarruflarını aktaran rivayetler, Hz.

⁴⁴ Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 8, 14-15. Usulüne uygun verilmiş bir fetvada da her mesele kendi özel şartları içerisinde değerlendirilir ve müsteftinin durumu dikkate alınır. Bk. Seyit Mehmet Uğur, "Fetva Usûlü Eserleri Bağlamında Fetvada Dil ve Üslup", *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"*, ed. Yunus Araz vd. (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2019), 597-600. Fetva ile dini danışmanlık arasındaki asıl fark, ilkinin sonuç odaklı, ikincisinin ise süreç odaklı oluşudur.

⁴⁵ Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 34-35.

⁴⁶ Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 4-6.

⁴⁷ Jalalzai, *Translating Islamic Authority*, 187.

Peygamber'in bir mesele hakkında verdiği hükmün yanı sıra insan ilişkilerinde nasıl davrandığı ve süreci nasıl yönlendirdiğini göstermesi yönüyle danışan-danışman ilişkisinin İslâmî çerçevede nasıl yürütüleceği hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu bölümde danışan-danışman ilişkisinin çerçevesini çizdiğini düşündüğümüz üç temel ilkeye mesned olan hadisleri analiz edeceğiz.

4.2.1. Çoban Metaforu: Ruhbanlık Değil Emanete Riayet

Yukarıda açıklandığı üzere *pastoral care* kavramı ve *pastör* unvanı, İncil'de Hz. İsa'ya atfedilen *çoban* metaforu ile doğrudan alakalıdır. Çoban nitelemesi, içeriği ve kapsamı farklı olmakla birlikte İslâm'da da mevcuttur. "Her peygamber çobanlık yapmıştır."⁴⁸ hadisi, Hz. Peygamber'in bu sıfatı bir peygamber mesleği olarak olumlu anlamda kullandığını ifade eder. Ancak *çobanlık* mecazi anlamıyla sadece peygamberlere değil, bütün mü'minlere atfedilen bir sıfattır. Nebvî mesuliyeti silsile halinde ümmetin fertlerinin omuzlarına yükleyen meşhur hadis, çoban (ع^ا) nitelemesinin sınırları gibi danışan-danışman ilişkisinin de çerçevesini çizmektedir:

"Hepiniz *çobansınız* ve hepimiz *raiyyetinizden* mesulsünüz. Devlet adamı da bir çobandır, halkından mesuldür. Erkek, ailesinin çobanıdır ve ailesinden mesuldür. Kadın, kocasının evinde bir çobandır ve ailesinden mesuldür."⁴⁹

Babanzâde Ahmed Naim hadisin yorumunda emanete riayet manasını ön plana çıkarmakta ve ümmetin bütün fertlerinin silsile halinde birbirlerinden sorumlu olduklarını vurgulamaktadır:

"Râî [riayet] herhangi bir şeyi gözetip hüsnüsuretle muhafaza mânasına gelir. [...] İnsandan, hayvandan, emval ve eşyadan her ne olursa olsun hıfz ve nezâreti, salâh ve selâmeti her kimin nazar-ı sıyânet ve emanetine mevdû ise o kimse onun râîsi, gözetilenler de o râînin raiyyesi olmuş olurlar. Binaenaleyh râîlikten, vazife-i riayeti hüsnüifa edip etmediğinden indallah mesul olmadık kimse yok demektir. [...] **bu lafzın hiç de -tevehhüm edildiği gibi- fena bir mânası yoktur**"⁵⁰

Kâmil Miras, bu yorumu yaptığı zeyilde, çobanın toplum hayatının ihtiraslarından uzak fitri bir samimiyetle vazifesini yerine getirdiğinden bahisle,

⁴⁸ Buhârî, "İcâre", 2 (No. 2262).

⁴⁹ Buhârî, "İstikrâz", 20 (No. 2409). Bu bölümde *çoban* (ع^ا) kelimesinin anlamı üzerinde durulduğu için literal tercüme tercih edilmiştir. Vurgular bize aittir.

⁵⁰ Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Babanzâde Ahmed Naim - Kâmil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 3/39. Vurgular bize aittir.

çoban benzetmesinin fertlerin birbirine karşı sorumluluklarını aynı samimi-
yetle ifası gerekliliğini vurgulamak için tercih edildiğinin altını çizer. Diğer
yandan Babanzâde'nin çoban kelimesine atfedilen olumsuz vurguya işaret
ederek bu düşünceyi izale girişimi, modern dönemde Müslüman ve Hristiyan
din adamlarının dini metinlerin yorumunda benzer zorluklarla karşılaştığını
ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki pek çok pasaj, hadiste zikredilen çoban nitelemesinin
emanete riayet ile ilgisini pekiştirmektedir. Müminlerin emanet ve ahitlerini
yerine getirme vasfı (*riayet*) kelimesi ile çoban kelimesi, aynı ortak kökten
(رعى) türemiştir.⁵¹ Hz. Mûsâ'nın Şuayb'ın (as) kızlarının hayvanlarını sulama-
sı ve aile nezdinde kazandığı güvenle bu kızlardan birisiyle evlenerek 8-10 yıl
onlara hizmet etmesi kıssasında,⁵² çoban nitelemesinin emanete riayet manası
tecessüm eder. Ansari, Hz. Mûsâ'nın iffetli, edepli ve güven telkin eden tav-
rının dini danışmanın sahip olması gereken vasıflarla örtüştüğünü vurgular-
ken, bahsi geçen süreyi bir peygamberin gözetiminde geçirmesini dini danı-
şmanın deneyimli bir başka danışman gözetiminde yetişmesine (*süpervizyon*)
mukayese etmektedir.⁵³

Hristiyan geleneğinde çobanlık, ruhban zümresi tarafından ifa edilen ina-
nanların kurtuluşunu sağlama vazifesi iken,⁵⁴ İslâm geleneğinde emanete
riayet mesuliyeti olarak tanımlanmış ve bütün müminlerin omuzlarına yük-
lenmiştir. Mümin kardeşini doğruya sevk etmek, bilgi ve donanımı ölçüsün-
de herkesin birbirine karşı vazifesidir. Selmân-ı Fârisî, aralarında kardeşlik
akdi bulunan Ebü'd-Derdâ'nın ibadet düşkünlüğü yüzünden ailesini ihmali-
ne şahit olunca ona nasihat etmiş, bu diyalogu öğrenen Hz. Peygamber onu
takdirle karşılamıştır.⁵⁵ Abdullah b. Amr örneğinde de görüleceği üzere, Hz.
Peygamber'in bizzat kendisinin yaptığı bire bir danışmanlığı ashabından baş-
ka kişilerin de üstlenmesini tasvip etmesi, bu görevi bir nevi yardımlaşma
olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan danışanın başka kimsele-
re değil de dini danışmana açtığı mahrem mesele, ona tevdi edilmiş bir ema-
nettir. “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk

⁵¹ el-Mü'minûn 23/8; el-Meâric 70/19-32. “وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ”

⁵² Kasas 28/22-28.

⁵³ Ansari, *The Foundations of Pastoral Care in Islam*, 25-26.

⁵⁴ Günümüzde Ortaçağ benzeri bir ruhbanlık uygulaması olmasa da, dini danışmanlığı meslek olarak icra etmek isteyen Hristiyanlar için bağlı bulunduğu Kilise tarafından yetkilendirilmiş olması şartı aranmaktadır. Bk. The Association of Certified Chaplains, “Qualifications” (Erişim 7 Temmuz 2020).

⁵⁵ Buhârî, “Savm”, 50 (No. 1968).

*bulunsun.*⁵⁶ âyeti gereği dini danışman, *emir bi'l-ma'rûf* sorumluluğu, ilim ve tecrübesiyle bu emanete *riayet* eder. Bu çerçevede dini danışman, yetki ve otoritesini ruhbanlıktan değil ümmete tevdi edilmiş sorumluluk silsilesinin bir halkası olmaktan alır.

4.2.2. Danışan Danışman İlişkisi Normatiftir

Danışana koşulsuz pozitif yaklaşım, psikolojik danışmanlığın temel ilkelerindedir. Danışan-merkezli terapi anlayışına göre danışman, danışana koşulsuz değer vermeli, olumsuz davranışlarından yola çıkarak şahsını değersizleştirme yoluna gitmemelidir.⁵⁷ Bu prensip, dini danışmanlığın da temel ilkelerinden kabul edilir.⁵⁸

Genelde danışmanlık, özelde dini danışmanlık söz konusu olduğunda, değer yargılarının danışma süreçlerinde yeri olup olmadığı kesin sınırları çizilemeyen bir konudur. Psikolojik danışmanlık meslek etiğinde her birey gibi danışmanın da bir değerler sisteminin olduğu kabul edilmekte, ancak danışmanın kendi dini, kültürel vb. değerlerini danışana telkin etmesi meslek etiği açısından doğru karşılanmamaktadır.⁵⁹ Ancak unvanı gereği bir inanç sistemine bağlı olan dini danışmanın kendi dini değerlerini danışana telkin etmemesi mümkün ve makul müdür? Günümüz dini danışmanlık meslek etiği metinlerinde bir yandan dini danışmanın bir inanç topluluğu zemininde yetiştiği belirtilirken, diğer yandan “danışanın kültürel ve dini değerlerine saygı göstermek ve kendi değerlerini empoze etmemek” ilkesine bağlı kalması öngörülmektedir.⁶⁰ Bu durumda dini normlar ile meslek etiği normları arasındaki farklılaşma, danışan-danışman ilişkisinde bir problem alanıdır.

Maneviyat (*spirituality*) kavramı işin içine girdiğinde, dini normların danışan-danışman ilişkisindeki yeri daha çetrefil bir hal almaktadır. Günümüz manevi/dini danışmanlık teorilerinde lütuf, affedicilik vb. kavramlar üzerine kurulu manevi yardımın psikolojik benliği olumlu yönde etkilediğini, buna karşılık yargılayıcı dindarlık üzerine kurulu manevi yardımın “zehirli maneviyat”

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/104.

⁵⁷ American Psychology Associaton (APA), “APA Dictionary of Psychology” (Erişim 11 Haziran 2020).

⁵⁸ Harold G Koenig - Charles J Topper, *Spirituality in Pastoral Counseling and the Community Helping Professions* (New York – London: Routledge, 2003), 96-97.

⁵⁹ Rağşan Çetinkaya, *Psikolojik Danışmanlıkta Meslek Etiği ve Yasal Konular* (Bursa: Alfa Aktüel, 2016), 115-119.

⁶⁰ Association of Professional Chaplains (APC), “Common Code of Ethics for Chaplains, Pastoral Counselors, Pastoral Educators and Students” (Erişim 12 Haziran 2020).

olduğunu ve ruh sağlığı için problem teşkil ettiğini savunanlar vardır.⁶¹ Jalalzai, bu anlayışın maneviyatı bireysel bir mesele olarak gören modern söylemlerden beslendiğini ve günümüz Protestan dini idealleriyle son derece uyumlu olduğunu belirtir.⁶² İslâm'ın hukukî ve ahlâkî normları hesaba katıldığında, Müslüman dini danışman, danışanın öznel ilgi ve ihtiyaçlarıyla sınırlı bir moral-motivasyon hizmeti mi yürütecektir yoksa onu helâl/haram, günah/sevap vb. normlar çerçevesinde iyi, güzel ve doğruya mı yönlendirecektir?

Hayatın her alanında Müslüman bireyi bağlayan sınırların varlığı, İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Kur'ân'da 12 yerde geçen *Allah'ın koyduğu sınırlar* (حدود الله) terkibi, ağırlıklı olarak aile ilişkileri ve miras konuları bağlamında zikredilmiştir.⁶³ İbadetlerini yerine getiren ve şükreden müminler sınırları korudukları için övülürken,⁶⁴ bedevilerin sergiledikleri isyankâr tutum Allah'ın sınırlarını çiğnemek olarak nitelenmiş ve eleştirilmiştir.⁶⁵ İnsani ilişkilerde Allah'ın sınırlarına yapılan bu vurgu, danışan-danışman ilişkisine de ışık tutmaktadır. Hz. Peygamber'in beyanları, *hudûdullah* ifadesini daha da açıklığa kavuşturur:

“Helâl bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında ikisine de benzeyen şüpheli şeyler vardır. (...) Şüpheli alanda dolaşan kimse, korunun kenarında sürüsünü otlatan çoban gibidir; hayvanların her an oraya dalması muhtemeldir. Dikkat edin! Her melikin bir korusu vardır. Allah'ın korusu da haramlardır. Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır. O sağlıklı olursa bütün beden sağlıklı olur; bozulursa bütün beden bozulur.”⁶⁶

Hadiste Allah'ın koyduğu sınırlara uyma gerekliliğinin çoban metaforuyla açıklanması dikkat çekicidir. Çoban sürüsünü belirlenen alanın dışına çıkarmamakla yükümlü olduğu gibi, Müslüman birey Yaratıcı'nın koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamakla sorumludur. Hadiste sosyal ilişkiler çoban-

⁶¹ Daniel S. Schipani, “Pastoral and Spiritual Care in Multifaith Contexts”, *Teaching for a Multifaith World*, ed. Eleazar S. Fernandez (Eugene – Oregon: Pickwick Publications, 2017), 129. Schipani'nin bu tanımlama ile bireyleri işledikleri günahahtan ötürü yargılayan dindarlık anlayışını mı, yoksa dinlerin değer yargılarını mı reddettiği meselesi net değildir. Ancak günümüzde Batı'da hâkim olan maneviyat anlayışının kurala bağlı dindarlıkla çok da uzlaşmadığı bir gerçektir. Bk. Sevde Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 1/35-37.

⁶² Jalalzai, *Translating Islamic Authority*, 219.

⁶³ İlgili âyetler için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, “hudûd”, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994), 248.

⁶⁴ et-Tevbe 9/112.

⁶⁵ et-Tevbe 9/87.

⁶⁶ Buhârî, “İmân”, 37 (No. 52); Müslim, “Müsâkât”, 107.

sürü metaforuyla, iç âlem kalp-beden ikilemiyle ifade edilmekte ve her ikisinin de sağlıklı kılan düzenin *hudûdullah* olduğuna işaret edilmektedir. Bu çerçevede İslâm dinine referansla gerçekleştirilen dini danışma, helâl-haram sınırlarıyla mukayyettir. Dini danışman, ‘müşteri memnuniyeti’ mantığıyla danışanı mutlu edecek cümleler kurmakla değil, Allah’ın koyduğu sınırlar çerçevesinde Yaradanla, iç dünyasıyla ve diğer insanlarla barışık bir ruh haline kavuşmasına yardımcı olmakla mükelleftir.⁶⁷

Dini danışmanın dinin ahkâmıyla mukayyet olması, onun görevinin danışanı yargılama ya da hüküm beyan etme olduğu anlamına gelir mi? Bu sorunun cevabı hem İslâm dini, hem de danışmanlık ilkeleri çerçevesinde aranmalıdır. Yukarıda açıklanan *koşulsuz pozitif yaklaşım* ilkesinin dini literatürdeki karşılığı, günah fiilleri kötülerken günahkârı rencide etmemektir. Hz. Peygamber’in zina ettiği için recmedilen bir kadın aleyhinde konuşan kimselelere karşı “Öyle bir töbe yaptı ki, devlet malını gasp eden kişi aynı töbeyi yapsa, yine de kabul edilirdi.”⁶⁸ cevabını vermesi, cezaya çarptırılrsa bile günah işleyen kişinin itibarını koruma ilkesinin çarpıcı örneklerindedir. Öte yandan danışan, “günah mıdır, caiz midir” diye bir soruyla içinde bulunduğu durum hakkında fetva talep edebilir. Bu durumda dini danışmanın görevi, sorunu meydana getiren süreçleri analiz ederek dinin değer yargıları çerçevesinde danışanda farkındalık uyandırmak, onu yönlendirmek ve gerektiği ölçüde işin fikhî boyutu hakkında bilgilendirmektir.

Hz. Peygamber’in örneğine baktığımızda, sahâbe kendisiyle soru(n)larını paylaştığında fetva vermekle yetinen sonuç odaklı bir yaklaşım sergilemek yerine, danışanı doğruya sevk eden bir sürece yönlendirdiğini görürüz. “Zina etmek için bana izin ver” diyen genç ile diyalogunda Hz. Peygamber önce çevredekilerin kınayıcı müdahalelerini engellemiş, ardından “zina haramdır” diye bir cümle sarf etmeksizin o genci düşüncesinin yanlışlığına ikna edecek bir sonuca ulaştırmıştır.⁶⁹ İbadete düşkünlüğü yüzünden ailesini ihmal eden Abdullah b. Amr örneğinde ise aile ve ibadet hayatında denge ile ilgili tavsiye ve yönlendirmeler ikna edici bir sohbetin içine serpiştirilmiştir.⁷⁰ Birinci örnekte diyalogun konusu haram bir fiil iken, ikinci örnekte ibadet ve aile hayatını ilgilendiren, kul hakkına taalluk eden bir meseledir. Hz. Peygam-

⁶⁷ Hudûdullah kavramının dini danışmanlıkla ilgisi konusundaki yorum ve değerlendirmeler için bk. Ansari, *The Foundations of Pastoral Care in Islam*, 27-31.

⁶⁸ Müslim, “Hudûd”, 23.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, t.y.), 5/256 (No. 22265); Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 110-111.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/158 (No. 6477); Ürkmez, “Nebevî Sünnette Mânevî Danışma ve Rehberlik”, 15, 20.

ber, dinin norm belirlediği meselelerde kişileri yargılamaktan imtina etmekle birlikte, yanlış davranışları bırakıp doğrusuna yönelmeleri için alternatifler göstermiş ve uyulması gereken sınırları net bir şekilde çizmiştir.⁷¹

Günümüzde Müslüman dini danışmanlara ve din görevlilerine yapılan bireysel başvuruların temel saiklerinden birisi, günah kaygısından ötürü yaşanan iç çelişkilerdir. Tarsin; hemcinsiyle ilişkiye girdiğini, kendisini suçlu hissettiğini, bunu duymaları halinde ailesinin kendisini öldüreceğini, İslâm'da eşcinselliğin gerçekten günah olup olmadığını soran erkek danışanı örnek verir.⁷² Bu kişiye fetva mantığıyla verilecek cevap, bu işin haram olduğunu söylemekten ibarettir. Ancak dini danışmanın vazifesi fıkhî hükmü beyan etmenin ötesinde günah işlediğini söyleyen kişinin Allah ile irtibatını destekleyecek yollar bulmaktır. Bu durumda danışanın günahkârlık duygusu, kafa karışıklığı ve manevi ıstırapı hesaba katılmak zorundadır.⁷³ Tarsin, Hz. Peygamber'in yukarıda bahsi geçen genci "zina haramdır" cümlesini sarf etmeden doğruya yönlendirmesini örnek göstererek, öncelikle yapılması gerekenin danışanı yargılamadan kabul etmek, dinlemek, doğru anlamak ve nahiye almaya hazır olacağı doğru vakti gözetmek olduğunu altını çizer.⁷⁴

Sonuç olarak, İslâm dinini referans alan bir dini danışmanlık, *emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker* vazifesinin bir parçasıdır ve İslâm dininin normları ile çerçevelidir. Bir diğer ifadeyle danışman, yargılayıcı olmayan ancak dinin ahkâmıyla mukayyed bir düzlemde danışanla iletişime geçebilecektir. Ancak ilahi otoritenin mümin bireyin hayatındaki izdüşümü olan günah kavramının hassasiyeti ile günahkâr şahsın rencide edilmemesi ilkesi arasındaki ince denge, bir yandan seküler dünyada din hizmeti yürütme biçimlerini, diğer yandan din hizmetinin farklı dalları arasındaki ayırımları tekrar ele almayı gerektirmektedir.

4.2.3. Amaçlar Yöntemi Belirler: Günahları Örtme, İtiraf Kültürü ve Dini Danışmanlık

Dini danışmanlık, yöntem ve yaklaşım olarak psikoterapiden beslense de, bu iki disiplin arasında danışan-danışman ilişkisini de belirleyen farklılıklar vardır. Dini danışmanlık belirli bir dinin teolojik paradigması üzerine kuruluyken, psikoterapi bir felsefi düşünceye ve klinik bulgulara dayalıdır.⁷⁵ Psi-

⁷¹ Ürkmez, "Nebevî Sünnette Mânevî Danışma ve Rehberlik", 18.

⁷² Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 1-2.

⁷³ Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 8, 14-15.

⁷⁴ Tarsin, *Commanding Good & Forbidding Evil*, 20-21.

⁷⁵ Meaza T. Woldemichael vd., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy: a Need for Theoretical Clarity", *Journal of Pastoral Care & Counseling* 67/4 (Aralık 2013), 12.

ko-sosyal bir varlık olma yönünün yanı sıra insanın Tanrı ile irtibatına önem vermesi,⁷⁶ maneviyatı kendi inanç sistemi çerçevesinde tanımlaması, danışma sürecinde uhrevi kurtuluş, günah, cennet, cehennem vb. itikadî kavramlara⁷⁷ ve helâl-haram gibi hayatı düzenleyen normlara yer vermesi, dini danışmanlığı psikoterapiden ayırtıran temel unsurlardır. Bu farklılıkları dikkate almaksızın psikoterapinin yöntemlerini dini danışmanlığa transfer etmek, tutarsızlıklara ve disiplinler arası sınırların belirsizleşmesine yol açacaktır.⁷⁸

Dini danışma, uygulamada da psikoterapiyle iş birliği yapan ancak ondan farklı bir alandır. Psikoterapi çoğu zaman patolojik durumları tedaviye yönelik bir yardım faaliyeti iken, dini danışmana müracaat eden her birey böyle bir durum yaşamayabilir. Üç saat banyoda kaldığı halde gusül abdestinden emin olamamak gibi dini psikopatolojik belirtileri olan kişiler dini danışmana müracaat ettiğinde onun görevi tedavi etmek değil, mevcut durumu dini değer ve kavramlarla yorumlamasını sağlayacak bir çerçeve sunmaktır. Bu noktada Hz. Peygamber'in yaklaşık 3-3,5 litre suyla gusül abdesti aldığı bilgisi⁷⁹ danışanın kafa karışıklığını izale etmeye yardımcı olmakla birlikte, takıntılı düşüncenin kontrol altına alınması için profesyonel yardım ihtiyacı devam edebilir. Bu ve benzeri durumlar, ruh sağlığı klinisyeni ile dini danışmanın görev ve yetki sınırlarının birbirine temas ettiği noktalaradır.

Dini psikopatolojik belirtilerin tedavisinde dinin ve din adamını yeri, literatürde farklı yaklaşımlarla gündeme getirilmektedir. Freud'un dinin 'nevrotik bir yanılısı' olduğu görüşüne dayalı klasik psikanalizin, hastanın dini inancı ile takıntıları arasında ayırım yapmaması ve örtük bir şekilde dünya görüşünü değiştirmeye zorlaması sebebiyle dini takıntıların tedavisinde ne derece uygun olduğu tartışmalıdır.⁸⁰ Buna karşılık önerilen bir diğer yöntem, tedavide neyin dini kural, neyin takıntı olduğunun doğru belirlenmesi ve hastanın güvendiği bir dini otoritenin tedavi sürecine dâhil edilerek görüşüne müracaat edilmesidir.⁸¹ Ancak kimi zaman dini takıntının arka planında da-

⁷⁶ Woldemichael vd., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy", 9.

⁷⁷ Woldemichael vd., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy", 3, 7.

⁷⁸ Woldemichael vd., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy", 1, 12.

⁷⁹ Rivayetlerde Hz. Peygamber'in bir *sâ'* ya da beş *müdd* su ile gusül abdesti aldığı bildirilmektedir. (Buhârî, "Vuđü", 48 (No. 201). Yapılan hesaplamalara göre bir *sâ'* 2,75 lt ya da biraz fazla bir miktara denk gelmektedir. Bk. Cengiz Kallek, "Sâ' ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Temmuz 2020).

⁸⁰ Taha Burak Toprak, "Dini Obsesyon ve Kompulsiyonların Psikoterapisinde Kuramlar, İmkanlar, Sınırlılıklar", *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 1/1 (Ocak 2018), 131-132.

⁸¹ Jedidah Siev - Jonathan D. Huppert "Treatment of Scrupulosity-Related Obsessive Compulsive Disorder", *Clinical Handbook of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, ed. Eric A. Storch - Adam B. Lewin (Switzerland: Springer International Publishing, 2016), 53. Toprak, dini kural

nışanın geçmiş travma yaşantılarından kaynaklanan olumsuz dini atıf⁸² örüntüleri yer almaktadır. Nitekim OKB tanısı almış bir vaka, psikiyatri kliniği tarafından hastane Manevi Destek Birimi'ne yönlendirilmiş, dini danışmanın yürüttüğü bir dizi görüşmede hastanın dini takıntılarının çocuklukta yaşadığı cinsel istismara bağlı olarak geliştirdiği olumsuz Tanrı imajıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Görüşmelerde hastanın olumsuz Tanrı tasavvuru dini referanslarla masaya yatırılmış ve bir dizi psikoterapi teknikleri ile bilişsel yapılandırma gerçekleştirilmiştir. Tedavi sürecine dini danışmanın dâhil olması, iyileşmeyi hızlandırmıştır.⁸³ Bu örnek, tam da dini danışmanın psikolojik danışman veya diğer dini otorite biçimlerinden farklı olarak üstlenmesi gereken rolü ortaya koymaktadır. Mevcut patolojik durumun olumsuz Tanrı tasavvuruyla bağlantısını görmek ve bunu onarmak hem ilahiyat hem de davranış bilimleri alanında yetkin bir profesyonelin işidir.

Görüldüğü üzere iki disiplin arasındaki ortak temas noktaları gereği dini danışman-danışan ilişkisi ağırlıklı olarak terapötik yöntemler üzerinden yürümektedir. Bu noktada disiplinler arasındaki esasa ilişkin yukarıda saydığımız farklılıklar, yöntemlerin seçiminde de çekince koymayı gerektirmekte midir? Batı'daki *pastoral care* uygulamalarının hem teoloji hem de yöntem olarak Hristiyan kültüründeki itiraf müessesesine dayandığı bir gerçektir.⁸⁴ Kökleri dine dayalı bu uygulama modern zamanlarda danışanın bilinçaltı arzularını ve ona eşlik eden etkileri açığa vurmasına izin veren seküler *terapötik diyaloga*⁸⁵ ilham kaynağı olmuş, psikoterapistler *yirminci yüzyılın günah çıkarıcı*

ile dini takıntı arasındaki farkı belirlemede dini bilgilere hâkim bir terapistten de yardım alınabileceği görüşünü savunmakta (Toprak, "Dini Obsesyon ve Kompulsiyonların Psikoterapisi", 133) ve önerdiği 4T modelinde bir psikoterapistin, takıntılı düşüncelerin dini sorumluluk gerektirip gerektirmediği konusunda danışanın aydınlatılabileceğini öngörmektedir. (Taha Burak Toprak – Murat Emül, "A Contrubition Attempt to Contemporary OCD Theories: "Meratib-i İlim of Dimağ Framework within Islamic Tradition", 23rd Annual OCD Congress Posters, (Chicago, 27-31 Temmuz 2016). Bizce bir ruh sağlığı klinisyeni dini bilgi seviyesi ne olursa olsun, danışanı dini konularda aydınlatmada dini otorite ile iş birliğine gitmelidir.

⁸² Dini atıf kavramıyla ilgili bk. Bernard Spilka vd., "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 179-181.

⁸³ Yasemin Angın, "Çocukluk Çağı Ökseleyici Yaşantıların Tanrı Algısına Etkisi: Bir OKB Vakası Örneği", *Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2019), 329, 341-342.

⁸⁴ William A. Clebsch – Charles R. Jaekle, *Pastoral Care in Historical Perspective – an Essay with Exhibits with a New Preface by the Authors*, (New York, Evanston and London: Harper & Row Publishers, 1967), 59-60.

⁸⁵ *Terapötik diyalog* teriminin tanımı için bk. Fredric T. Perlman, "Psychoanalytic Psychotherapy With Adults", *Theory & Practice in Clinical Social Work*, ed. Jerrold R. Brandell, (Los Angeles, Londra, Yeni Delhi, Singapur, Washington: Sage Publications, 2011), 226.

papazları olarak nitelenmiştir.⁸⁶ Hem dini, hem seküler altyapısını Hristiyan kültüründen alan ve günümüz *pastoral care* uygulamalarına hâkim olan Batı merkezli psikoterapötik model, kültürel farklılıklar söz konusu olduğunda yetersiz kaldığı⁸⁷ ve özellikle İslâm dininin günahların örtülmesini telkin eden anlayışıyla çeliştiği için eleştirilmektedir.⁸⁸

Dini danışma sürecinde geçmiş günah yaşantılarını konu edinmeye izin veren yöntemlerin ne derece kullanılabilceği hassas bir meseledir. Zira İslâm'da günahların affı için pişman olup vazgeçmek (*tövbe*), Allah'tan af dilemek (*istifâr*) ve üçüncü şahıslardan saklamak esas kabul edilir. Allah Teâlâ'nın affı, kulun günahlarını tamamen örtmesini ve kıyamet günü onu diğer insanların önünde utandırmamasını da kapsar. Bu yüzden Hz. Peygamber'in beyanlarında, Allah'ın örttüğü günahın kişiyle Rabbi arasında gizli kalması hususu üzerinde titizlikle durulur.

"Günahını ortalığa dökene hariç, ümmetinden herkes affedilmiştir. Kul, geceleyin [kötü] bir iş yapar. Sabah uyandığında Rabbi onu örtmüş olmasına rağmen gider başkalarına 'dün ben şunu şunu yaptım' diye anlatır. Gece olur, Rabbi onun günahlarını örter ama o sabahleyin [yine] Allah'ın örttüğünü açığa çıkarır."⁸⁹

İşlediği günahı açığa vurmamak onu küçümsemek ve Allah'ın hakkını çiğ-nemek olarak yorumlanmıştır. Günahı örtmek ise Rabbinden hayâ etmektir ve kıyamet günü affa mazhar olmayı beraberinde getirir.⁹⁰ Kişinin günahını başkalarıyla paylaşması, günah fiillerin utanılacak bir şey olmaktan çıkıp herkesle konuşulabilir olmasına, anlatan ve dinleyen(ler)in bu durumu normalleştirerek bir nevi meşruiyet zemini oluşturmasına yol açar.⁹¹ Batı kültüründe "dürüstlük" olarak algılanan itiraf, İslâm toplumlarında başkalarını kendi ayıbına şahit tutmak olarak nitelenir. Günahını diğer insanlara anlatmak, yalnızca çıkış yolu bulmak ve bir daha aynı duruma düşmekten kendisini korumak amacıyla ilmîne-irfanına güvenilen kişilerle paylaşması durumunda

⁸⁶ Woldemichael vd., "Christian Pastoral Care and Psychotherapy", 11-12. [Stevenson, B. (1966). "Confession and Psychotherapy", *Journal of Pastoral Care*, 20/1, (1966), 11'den naklen]

⁸⁷ Greider, Kathleen J. vd., "Formation for Care of Souls. The Claremont Way", *The Formation of Pastoral Counselors: Challenges and Opportunities*, ed. Duane R. Bidwell - Joretta L. Marshall, (New York, Londra: Routledge, 2011), 186.

⁸⁸ Jalalzai, *Translating Islamic Authority*, 195.

⁸⁹ Buhârî, "Edeb", 60 (No. 6069), Müslim, "Zühd ve Reşkâik", 52.

⁹⁰ Buhârî, "Mezâlim", 2 (No: 2441); İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbuddîn el-Hatîb, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 10/487.

⁹¹ Yaşar Kandemir, "Günah ve Teşhir", *Siyer-i Nebi Dergisi* 27 (Temmuz 2014), 3.

meşru görülmektedir.⁹² Bu durumda dahi günahattan genel olarak bahsetmek, detaylarını tasvir etmemek tavsiye edilmiştir.⁹³

Danışanı günahattan vazgeçmeye teşvik etmek ve helâl dairesinde alternatifler göstermek, Müslüman dini danışmanın vazifelerindedir.⁹⁴ Kimi durumlarda geçmiş günah yaşantıları dini danışma oturumunun konusu olsa da, danışanın bu yaşantıyı sıradan bir olay gibi anlatmasına ya da olayın detaylarını gündeme getirmesine fırsat verecek bir ortam oluşturulmamalıdır. Tercih edilecek yöntemler dini bağlama uygun bir danışan-danışman ilişkisi tesis edip etmediği yönüyle gözden geçirilmelidir. Bu noktada psikoterapi kaynaklı metotları bütünüyle reddetmek gerçekçi bir yaklaşım olmamakla birlikte, her şeyi açıklıkla konuşma esasına dayalı terapötik yöntemlerin sağlıklı bir danışan-danışman ilişkisi tesis etmede ne derece uygun olduğunu sorgulamak gerekir.⁹⁵

Sonuç

Günümüzde geldiği nokta itibarıyla dini danışmanlık, eş düzey ilişkiye dayalı yeni bir dini otorite biçimine dönüşmüş, inanan birey ile din otorite arasında davranış bilimlerinden beslenen ve geleneksel din hizmetlerinden farklı bir ilişki ortaya koymuştur. Bunun arka planında modernleşmenin etkisiyle toplumun dönüşümü ve bireyselleşmenin olduğunu söylemek mümkündür. Zira değişen yalnızca teknoloji değil, bireyin benlik algısı, hayattan beklentileri ve insan ilişkileridir. Müslümanlar söz konusu olduğunda geleneksel kültürde gayri resmi süreçlerle ilerleyen bire bir yardım ilişkisi, modern dönemde profesyonel bir din hizmetine doğru evirilmektedir. Bu noktada dini danışmanlık fetva ve bilgilendirme midir, teselli midir, dini motiflere yer veren tedavi ve terapi midir, hayatın anlamı ile ilgili soru(n)larına cevap arayan Müslüman bireye dini kaynaklar ışığında rehberlik etmek midir; yoksa hepsinden bir parça mıdır? Dini danışmanlığın mahiyeti ile ilgili bu sorular, zorunlu olarak dini danışmanın nasıl bir otoriteyi temsil ettiği ve danışanla nasıl bir ilişki biçimi gerektirdiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Hristiyan geleneğinde uhrevi kurtuluş ve günahattan arınma için vazgeçilmez bir müessese olan ruhbanlığın seküler kültürün etkisiyle eş düzeyli

⁹² Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfî's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 7/209-210.

⁹³ Jalazai, *Translating Islamic Authority*, 203.

⁹⁴ Aydın, *Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler*, 140.

⁹⁵ Yöntemle ilgili çekinceler için bk. Enver Sarı, "Çözüm Odaklı Görüşme Yönelimli İslami Danışmanlık Hizmet-İçi Eğitim Programı Model Önerisi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd., 1/313.

terapötik ilişkiye dönüşmesi, teolojinin de dönüşümüyle tahkim edilen bir süreçtir. *Pastoral care*'in *dini danışmanlık* terimiyle tercüme edilerek Müslümanlara uygulanması, yalnızca yöntem açısından değil, teoloji ve geleneksel arka plan açısından da tartışılmasını gerektirmektedir. İslâm teolojisinde Allah ile kul arasında aracılığın şirk kabul edilmesi, İslâm geleneğinde görev tanımı bireyle doğrudan ilgilenmek olan bir dini unvanın ortaya çıkışını engelleyen sebeplerden birisi olmalıdır.⁹⁶ Bununla birlikte Müslüman bireyin -unvanı ne olursa olsun- hocaya derdini açması ve hocanın cemaatin problemleriyle ilgilenmesi, Hz. Peygamber döneminden beri kesintisiz olarak süregelen ve onun irşad, danışma ve hakemlik türünden tasarruflarına dayanan bir uygulamadır.

Geleneksel din hizmetlerinde kurumsal karşılığı olmamakla birlikte dini danışmanlık, dinin temel kaynaklarında güçlü referansları olan ve kaynağını *emir bi'l-marûf nehiy ani'l-münker*, *sorumluluk* ve *yardımlaşma* kavramlarından alan bir uygulamadır. Hristiyanlıktan neşet etmesi sebebiyle İslâm kültüründe tam karşılığı olmayan terminolojisi Türkçeye bire bir tercüme edilememektedir. *Pastoral care*'in İslâmî olup olamayacağı tartışmaları,⁹⁷ bir yandan kavram ve kültürlerin diğer toplumlara olduğu gibi aktarılamayacağına, diğer yandan da bu uygulamayı İslâm teolojisi ile tahkim ederek Müslümanlara özgü yeni bir din hizmeti alanı ihdası çabalarına işaret etmektedir.

Hadislerden yola çıkarak, Müslümanlara yönelik dini danışmanlıkta danışan-danışman ilişkisini belirleyen üç temel ilkedden bahsedebiliriz. Birincisi, İslâm'ın ruhbanlığı reddeden bir din olması, Müslüman dini danışmanın danışan üzerinde otorite kurmasına imkân sağlayan bir ilişkiye de izin vermez. Bu noktada İncil'de ve hadislerde yer alan *çoban* metaforunun delalet farklılığı, ilişki biçimini de farklılaştırmaktadır. Müslüman dini danışman, sahip olduğu donanıyla *emir bi'l-marûf* görevi ve Müslüman kardeşine yardım sorumluluğu üstlenmiştir. İkinci olarak hem danışanı hem de danışmanı bağlayan sınırların varlığı (*hudûdullah*), danışan-danışman ilişkisini seküler terapötik ilişkiden ayırmaktadır. Müslüman dini danışman, danışanın öznel

⁹⁶ Tasavvuftaki şeyh-mürîd ilişkisi intisap bağıyla kurulan kişisel bir dini irtibat olsa da, bunun teolojik ve kültürel olarak ruhbanlıkla özdeşleştirilemeyeceği açıktır. Hiyerarşik düzlemde seyreden bu ilişki biçiminin eş düzey danışan-danışman ilişkisiyle uyan ve uymayan yönleri müstakil bir araştırmayı gerektirmektedir. Tasavvuf ve dini danışmanlık hakkında genel değerlendirmeler için bk. Turgay Şirin, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 142-148.

⁹⁷ Ansari, *The Foundations of Pastoral Care in Islam*, 16-18; Jalalzai, *Translating Islamic Authority*, 89-118.

ilgi ve ihtiyaçlarına göre şekillenen bir moral-motivasyon hizmetinin ötesinde dinin helâl-haram normları çerçevesinde onun Allah ile irtibatını pekiştirecek yollar göstermekle yükümlüdür. Bu noktada yöntem bilgi ve becerileri için davranış bilimlerinden istifade edilmekle birlikte, amaçların farklılığı araçların seçiminde de dikkatli olmayı gerektirmektedir. Hem teolojik hem de seküler temelleri itibarıyla itiraf kültüründen beslendiğinden günümüz *pastoral care* uygulamalarında rahatlıkla benimsenen terapötik iletişim biçimi, Müslümanlara yönelik dini danışmanlık ilişkisinde sakıncalı olabilmektedir.

Müslüman dini danışman, kendisini, yaşadığı dünyayı ve danışanın içinden geçtiği süreçleri analiz edecek, kişiye ve duruma özel yönlendirme yapacak bilgi ve donanımına sahip olmalıdır. Bu ise davranış bilimleri temelli becerilerin yanı sıra dini kaynaklardan elde edilen bilgiyi süreç odaklı yorumlayabilmeyi gerektirir. Kitaptaki bilgiyi danışanın özel durumuna uyarlamadan vermek, teşhisi konulmamış hastaya rastgele ilaç vermek gibidir. Bu noktada dini danışman için âyet ve hadisler, dini hükümlerin liste halinde sıralandığı bir “ahkâm deposu” değil, Allah ile kul, Hz. Peygamber ile ümmeti arasındaki iletişim sürecinin yazılı vesikalarıdır. Hadis kelimesinin sözlük anlamlarından birisinin *karşılıklı sohbet, diyalog*⁹⁸ olması ve hadis rivayetlerinin Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinin yanı sıra sahâbe ile iletişimini aktarması,⁹⁹ nebevî bilgi kaynağını dini danışmanlık açısından daha da önemli hale getirmektedir. Bu yönüyle hadisler, dini danışmanın ne söyleyeceğine değil, danışma sürecini nasıl yöneteceğine dair oldukça anlamlı ipuçları sunmaktadır.

Son söz olarak, ülkemizde *Manevi Danışman* adı altında profesyonel meslek olarak tanımlanan dini danışmanlığın dini referansları meselesinin hem akademik hem de kurumsal anlamda daha geniş düzlemlerde ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Dini danışmanın nasıl bir otoriteyi temsil ettiği, dini danışmanlığın -yukarıda değinilen bazı model önerilerinde sunulduğu üzere- dini motifli bir psikoterapi mi, yoksa psikoterapi yöntemlerinden faydalanan bir din hizmeti mi olduğu, tartışılması gereken bir meseledir. *Ulusal Meslek Standardı* belgesinde yer alan “ilahiyat alan bilgisi ve becerisi” ibaresinde, dini/manevi danışmanın ne tür ve hangi seviyede dini bilgi ve beceri yeterlilik seviyesine sahip olması gerektiği muğlak kalmaktadır. Dini/manevi danışmanın, öncelikle kendini ve danışanını doğru konumlandırmasını ve

⁹⁸ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, Dâru Sâdir, 1414), 2/133.

⁹⁹ Fatma Yüksel Çamur, *Anlatıbilim ve Hadis*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 169.

ürettiği hizmetin içeriğini doğru geliştirmesini sağlamak amacıyla, dini kaynakları süreç odaklı yorumlama bilgi ve becerisi mesleki yeterliliklere dâhil edilmelidir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, t.y..
- Altaş, Nurullah. "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. 12-35. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Altaş, Nurullah. "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (Nisan 2000), 1/327-350. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000508
- Angın, Yasemin. "Çocukluk Çağı Örsleyici Yaşantıların Tanrı Algısına Etkisi: Bir OKB Vakası Örneği". *Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 329-343. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2019.
- Ansari, Bilal. *The Foundations of Pastoral Care in Islam: Reviving the Pastoral Voice in Islamic Prison Chaplaincy*. Hartford: Hartford Seminary, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- APA, American Psychology Associaton. "APA Dictionary of Psychology". Erişim 11 Haziran 2020. <https://dictionary.apa.org/unconditional-positive-regard>
- APC, Association of Professional Chaplains. "Common Code of Ethics for Chaplains, Pastoral Counselors, Pastoral Educators and Students". Erişim 12 Haziran 2020. https://www.professionalchaplains.org/files/professional_standards/common_standards/common_code_ethics.pdf
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fetva>
- Aydın, Garip. *Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Başar, Serpil. "Aile İrşat Bürolarına İletilenlerden Hareketle Sorun Analizi". *Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstişare Toplantısı (11-13 Aralık 2009)*. 173-181. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Brueggemann, Walter. *In Man We Trust – The Neglected Side of Biblical Faith*. Richmond, Virginia: John Knox Press, 1972.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Campbell, Alastair V. *Rediscovering Pastoral Care*. London: Darton, Longman & Todd, 2. Basım, 1986.
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/vaaz#1>
- Clebsch, William A. – Jaekle, Charles R.. *Pastoral Care in Historical Perspective – an Essay with Ex-*

- hibits with a New Preface by the Authors. New York, Evanston and London: Harper & Row Publishers, 1967.
- Clinton, Tim vd.. "Soul Care". *The Popular Encyclopedia of Christian Counseling: An Indispensable Tool for Helping People with Their Problems*. ed. Tim Clinton - Ron Hawkins. 15-17. Eugene, Oregon: Harvest House Publishers, 2011.
- Çetinkaya, Raşan. *Psikolojik Danışmanlıkta Meslek Etiği ve Yasal Konular*. Bursa: Alfa Aktüel, 2016.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Birimler Mevzuatı / Din Hizmetleri Mevzuatı". Erişim 23 Mayıs 2020. <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/kategoriler/birimler-mevzuat%C4%B1/din-hizmetleri-mevzuat%C4%B1>
- Düzgüner, Sevde - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. ed. Sevde Düzgüner - Ali Ayten. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Düzgüner, Sevde. "Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/17-43. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Fragar, Robert. "Tasavvuf Geleneğinde İrşad". *Manevi Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar*. çev. Ömer Çolakoğlu. 23-40. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Gerard, Alexander. *The Pastoral Care*. London: Printed for T. Cadell Jun. And W. Davies, in the Strand; And A. Brown, at Aberdeen, 1799.
- Gilliat-Ray, Sophie vd.. *Understanding Muslim Chaplaincy*. Surrey, Burlington: Ashgate AHRC/ESRC Religion and Society Series, 2013.
- Greider, Kathleen J. vd.. "Formation for Care of Souls. The Claremont Way". *The Formation of Pastoral Counselors: Challenges and Opportunities*. ed. Duane R. Bidwell - Joretta L. Marshall. New York, Londra: Routledge, 2011.
- Hiltner, Seward. *Preface to Pastoral Theology*. New York, Nashville: Abingdon Press, 1958.
- Holifield, E. Brooks. *A History of Pastoral Care in America: From Salvation to Self-Realization*. Nashville: Abingdon Press, 2. Basım, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi –Mekâsîdu's-Şeriatî'l-İslâmîyye*, çev. Vecdi Akyüz – Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki – Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut, Dâru Sâdir, 1414.
- Jalalzai, Sajida. *Translating Islamic Authority: Chaplaincy and Muslim Leadership Education in North American Protestant Seminaries*. New York: Columbia University, Doktora Tezi, 2016.
- Kallek, Cengiz. "Sâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Temmuz 2020. <https://islamsiklopedisi.org.tr/sa--olcek>
- Kandemir, Yaşar. "Günah ve Teşhir", *Siyer-i Nebi Dergisi* 27 (Temmuz 2014), 2-4.
- el-Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *el-Furûk*. thk. Ömer Hasen el-Kıyyâm. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.

- Kitâb-ı Mukaddes. Erişim 22 Temmuz 2020. <https://www.kitabimukaddes.com>
- Koenig, Harold G. – Topper, Charles J. *Spirituality in Pastoral Counseling and the Community Helping Professions*. New York – London: Routledge, 2003.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 16 Nisan 2018. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Luscombe, David. "Peter Abelard's Carnal Thoughts". *Medieval Theology and the Natural Body*. ed. Peter Biller - A. J. Minnis. 31-60. York: York Medieval Press, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y..
- MYK, Mesleki Yeterlilik Kurumu. "Ulusal Meslek Standartları. Erişim 30 Kasım 2020. https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2
- Perlman, Fredric T.. "Psychoanalytic Psychotherapy With Adults". *Theory & Practice in Clinical Social Work*. ed. Jerrold R. Brandell. 213-257. Los Angeles, Londra, Yeni Delhi, Singapur, Washington: Sage Publications, 2. Basım, 2011.
- Sarı, Enver. "Çözüm Odaklı Görüşme Yönelimli İslami Danışmanlık Hizmet-İçi Eğitim Programı Model Önerisi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten vd.. 1/305-320.
- Sarı, Enver. "İslami Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslami Psikolojik Danışma Model Önerisi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/135-155. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Schipani, Daniel S. "Pastoral and Spiritual Care in Multifaith Contexts". *Teaching for a Multifaith World*. ed. Eleazar S. Fernandez. 124-162. Eugene – Oregon: Pickwick Publications, 2017.
- Siev, Jedidah – Huppert, Jonathan D. "Treatment of Scrupulosity-Related Obsessive Compulsive Disorder". *Clinical Handbook of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*. ed. Eric A. Storch - Adam B. Lewin 39-54. Switzerland: Springer International Publishing, 2016.
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi – Kavram, Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Spilka, Bernard vd. "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atf Teorisi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 173-195.
- St. Gregory the Great. *The Book of Pastoral Rule*. çev. George E. Demacopoulos. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2007.
- Sullivan, Francis A. *Salvation Outside the Church?: Tracing the History of the Catholic Response*. Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2. Basım, 2002.
- Şirin, Turgay. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik'te Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd.. 1/187-211. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Şirin, Turgay. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Tarsin, Amjad Mahmoud. *Commanding Good & Forbidding Evil - Islamic Chaplaincy Through the Prophetic Model of Pastoral Care*. Hartford: Hartford Seminary, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- The Association of Certified Chaplains. "Qualifications". Erişim 7 Temmuz 2020. www.certifiedchaplains.org/membership/certification

- Toprak, Taha Burak - Emül, Murat. "A Contrubition Attempt to Contemporary OCD Theories: "Meratib-i İlim of Dimağ Framework within Islamic Tradition". *23rd Annual OCD Congress Posters*. Chicago, 27-31 Temmuz 2016.
- Toprak, Taha Burak. "Dini Obsesyon ve Kompulsiyonların Psikoterapisinde Kuramlar, İmkanlar, Sınırlılıklar". *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 1/1 (Ocak 2018), 123-141.
- Uğur, Seyit Mehmet. "Fetva Usûlü Eserleri Bağlamında Fetvada Dil ve Üslup". *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"*. ed. Yunus Araz vd.. 593-602. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Ma'rifet-i Nefs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 08 Haziran 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/marifet-i-nefs>
- Ürkmmez, Ahmet. "Nebevî Sünnette Mânevî Danışma ve Rehberlik: Abdullah b. Amr'ın "İbadet Hayatı" Görüşmesi". *Diyanet İlmî Dergi*. 12/3 (Temmuz 2017), 11-23.
- Woldemichael, Meaza T. vd. "Christian Pastoral Care and Psychotherapy: a Need for Theoretical Clarity". *Journal of Pastoral Care & Counseling*. 67/4 (Aralık 2013), 1-13. <https://doi.org/10.1177/154230501306700406>
- Yüksel Çamur, Fatma. "Küreselleşen Dünyada İrşat Hizmetlerinde Yeni Bir Alan: Dini Danışmanlık – Türkiye ve İngiltere Örneği". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu 17-18 Aralık 2011*. 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Yüksel Çamur, Fatma. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Babanzâde Ahmed Naim - Kâmil Miras. 8 cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- ez-Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ. *İthâfî's-sâdeti'l-müttaķin bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn*. 14 cilt. Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.